

ARANKA GYÖRGY ÉS AZ ERDÉLYI NYELVMŰVELŐ ÉS KÉZIRATKIADÓ TÁRSASÁG.

III.

Lássuk e két társaság történetét s Arankának ezek érdekében való munkásságát.

Vázlat lesz ez csak. Egy egyén életírata keretébe nem fér be teljesen azok kimerítő történetrajza; de a mit adok, megismereti az érdeklődőket úgy azok valódi céljával és szervezetével, mint a kitűzött cél eszközeivel, a társaság munkálkodása nyílt és titkos akadályaiival s ezen erdélyi irodalmi és társulati egész mozgalmat egyedül vezető, s munkára s áldozatra bíró titkáranak, Aranka Györgynek egész belső életével és jellemével.

A mint Révai — az anyaországban — a nyelv és tudomány művelésére egy magyar tudós társaság felállítását indítványozta, a tudós gróf Batthyány Ignác, erdélyi r. kath. püspök lelkét azonnal megragadta ez eszme, hasonlóan Erdélyben alapítására magát elhatározta, s szándékát tudós barátaival közölvén: rá a gyűjtést megkezdette. Fennmaradt egy levele 1785. szept. 17-ről a tudós gr. Teleki Sámuelnek, a ki később erdélyi udvari kancellár lett, s a marosvásárhelyi híres könyvtár alapítója, melyben gratulált a püspöknek szép tervéért, s szept. 25-én kelt másik levelében ígérte, hogy ő is szívesen gyűjt résztvevő tagokat.

Ez azonban nem jött létre.

Komoly elhatározással s mély hazafiúi érzéssel látott munkához Aranka György 1791-ben, midőn az elébb már megjelölt Magyar Nyelv-művelő és kéziratkiadó kettős Társaság felállításáról való két Rajzolatját a haza Felsőéges Rendeihez jan. 2-án beadta, de egyszersmind a Görög Demeter és Kerekes Abel által szerkesztett újságnak is közlés végett beküldötte, ¹⁾ hódolva azon elvnek, hogy csak a nyilvánosság az, melynek ölen a jó eszmék életet nyernek, a hazafias szándék megvalósulhat.

Mind az ország, mind a törvényhozás kedvezően fogadta az indítványt. A honfiak és honleányok örvendeztek, az országgyűlés 1791-ben, a március 8-ki XXXIV. ülésben a 6-ik pontban kijelentette, hogy a kérést akkor tárgyalja, mikor a kir. főkörmányszék is jelen lesz. ²⁾ Azon évi április 15-ki ülésben jelen levén a

¹⁾ Magyar Kurir Toldaldkja 1791. 1—13. l.

²⁾ Országgyűlési Jegyzőkönyv. 281. l.

kir. főkörmányszék, kimondatott, hogy Aranka György igyekezetét helyesnek és szükségesnek ismerik el, azonban a kormányzó ajánlá, hogy azon hasznos tárgynak megfontolására és kidolgozására válaszszon ki megbizottakat mind a kir. főkörmányszék, mind az országgyűlés, a kir. főkörmányszék kész lesz kebeléből ilyeket kiküldeni, mibelyt az országgyűlés a maga biztosait megválasztotta.

A kir. főkörmányszék eltávozásával a kk. és rr. a következő bizottságot választották: Az ország kk-ből és rr-deiből: b. Jósika Antal, b. Kemény Sámuel, gr. Haller József, b. Wesselényi Farkas, gr. Toldalagi László, b. Josinczi Sándor, Cserei Elek, Fekete Ferenc, Aranka György, Rosenfeld Friderik, Tartler János, Bertalan János, Fülep Sámuel. — Az iskolatanítók közül: Cserei József, szebeni, Bolla Márton, kolozsvári r. kath., Szathmári Mihály kolozsvári ev. reform., Pákei József kolozsvári unitárius, Szontagh János kolozsvári augustana confessiön levő tanítók, kiknek értesítése az egyik ítélőmesterre bízott.¹⁾

Az országgyűlési jegyzőkönyvben nincs nyoma az Aranka beadványa feletti tanácskozásoknak, csak a végzés olvasható röviden a július 20-iki ülés tárgyalásai sorában. „Olvastatik a tudományi dolgokra és egyszersmind a magyar nyelv művelésére szükséges eszközöknek kinyomozására rendeltetett deputatio munkája“. Végzés: „Felolvasatása után megállítatott.“²⁾

Hogy folyt a tanácskozás? Miként fogadták az ország választottai a hazafias beadványt? nem tünik ki. Az elfogadott munkát egészen az Arankaé, az ország akkori törvényei s szokása szerint latin nyelvre fordítva itt-ott csekély módosítással. Meg van az országgyűlési jegyzőkönyv II-ik szakaszában (irományok, feliratok, törvények, javaslatok s a t.)³⁾

Aranka meg volt elégedve az eredménynyel, de részint mivel kis dolgozat elfogyott, részint mert újabb lelkesítésnek, bővebb bizonyításnak és dologkifejtésnek szükségét látta, másodszor is kiadta Rajzolatját kisasszonyhó 1-én 1791. Itt látszik meg Aranka hazafias lelkülete egész szépségében. Elmondja, mennyit tünődik a tárgy felett, mily fontosnak látja nemzete művelődésére nézve az anyai nyelv felkarolását és tudományos művelését, hosszas gondolkodás után minő eredményekre jutott; kéri honfitársait és a honleányokat, pártolják az általa indítványozott társaságot, ki pénzzel, ki könyvekkel, ki egyébképen, a mint módja

¹⁾ Országgyűlési Jegyzőkönyv. 367—68. l.

²⁾ Ugyanott. 574. l.

³⁾ Cime ez: A magyar nyelvnek művelésére felállítandó Társaságnak Rajzolatja. Utána mindjárt latinul: In puncto erigendae Societatis ad culturam linguae hungaricae destinatae: Planum Deputatio-nis Systematicae ex hungarico sermone translatum. 131—137. l.

engedi s szíve sűgja. Higyje el a nemzet, hogy csak ez úton éri el más népek becsülését, ez eszközök által biztosíthatja jövőjét honában.

Első művében, mit az országgyűléshez adott be, Felső és Rendek! címen szólítva meg azt, a társaság szervezetét rövidben így formulázta: „legyen egy örökös titkár és két író deák, fizetéssel, egyik a titkár segéde; legyenek fizetési társak, legyen elnöke az erdélyi kormányzó, Kolozsvárott a piacon vagy piacos helyen háza, abban nyomtató sajtója, könyváruló boltja, mikből jövedelem is várható, könyves háza, olvasó és billárd szoba, a titoknak szállása. A társaság költségét 27,000 forintba számította, mire az ország a Studiorum fundus-t ajánlhatná fel, vagyonos hazafiak is ajándékozhatnának rá. Lám a testvér hazában egy nagy hazafi 50,000 forintot ajánlott fel ily célra; ¹⁾ ő maga míg más mód lesz, fizetése tizedrészét ajánlta fel. Végén kérte a kk-at és rr-eket, hogy ő felségét a társaság kegyelmes megerősítésére kérjék.“

Ez első művével célja az volt, hogy a Magyar Nyelvművelő Társaságot úgy, a mint ő azt magának képzei, az erdélyi magyarsággal előbb elméletben megismertesse, a nemzeti nyelvnek tudományos, társadalmi és közművelődési tekintetben fontosságát kimutassa s az eszmével a hazafiak minél nagyobb számát megbarátkoztassa.

Látván az általános felbuzdulást s tettvágyat, rá egy körlevelet bocsátott ki, melyben bátran és szabadon tárta fel egész bensőjét.

„A Nyelvművelő Társaságnak — ügymond — célja a magyar nyelvek, mint nemzeti nyelvnek fenmaradása, tisztán megtartása s világának terjesztése. Az elsőre tartozik, hogy a két hazában legelőbb is a folyó köz nyelv, azután az igazgató és ítélő fő fő székek nyelve, nem különben az iskolákban a tudományok nyelve is a nemzeti legyen. És pedig a lehetőségig nem csak a magyar nemzetben, de az egész magyar korona földén, az azon levő más hívei között is a szent koronának.

„Igaz, hogy ma is az országgyűlésen, az igazgató és ítélő főszéken, vármegyéken és székes helyeken a magyarok között a folyó nyelv a magyar, a jegyzőkönyvek, tudósítások, részint rendelkezések is magyarul kelnek; néhol az iskolákban, némely főbb tárgyak magyarul tanítatnak; az idő és szép elmék, mind a tudományokban mind kivált a versszerzésben, történet és mesék írásában jeles remekeket mutatnak fel, — de még sok van hátra.

¹⁾ Marczibányi Istvánról szállongott akkor e hír, M. Tudós Társaság Évkönyvei. I. 1831—32. 4-rét 31. l.

A mit e részben egyes, sőt hatalom is véghez nem vihet, azt egy társaság más nemzetek sérelme s nyelvek ócsárlása nélkül lassanként szépen előmozdíthatja, az iskolákban minden nemzetek nyelvéhez alkalmazott jó magyar kézi könyvek írásával és a készeknek felvételével, azután szép magyar könyvek kiadásával és az idegen nyelven megjelenő hasznos és mulatságos könyvek, utazások, történetek, római mesék s hasonlók jó és tiszta fordításával.

A másodikra, a nyelvnek a magatisztaságában fentartására felhozható — mond az író — hogy a régi görög nyelvben is sok volt a dialectus, de legszebb volt az athenebeli vagy az attikai. A mit mások cifrán s erőltetve, ezek egyszerűen s a nyelv természeti szépségére ügyelve fejezték ki. Ezért fogadták el mindenütt s tartották legszebbnek. A régi latin nyelvben is három időszak volt: a virágzásé, az arany, a hanyatlásé az ezüst s a lesüllyedése a vaskorszak. Az elsőnek ismertető jele, hogy azt bárki olvassa, érti, érzi, nincs benne homály, szépsége természetes, nem keresett, hallása, olvasása gyönyört ad. A második és utolsóban sok az idegen és új szó, nehéz a megértés a szokásból kiment vagy idegen szók miatt.

A magyar nyelvnek is meg van mind dialectusa, mind arany, ezüst és vaskorszaka. Erdélyben különbség van a várnagyék és székelység nyelve közt, Magyarországon a Duna-Tisza melléki s más vidékek lakosinak beszédi közt. E különbségek, mint dialectusok nincsenek kárára a nyelvnek, sőt kivált a versíróknak hasznosak. A kik folyó beszédben írnak, illő a szebb dialectust követni. A Nyelv-művelő Társaság ezek különbségeit kimutatja, a különbözőségeket a nyelv törvényeire alkalmaztatja, megbírálja s a jót elfogadásra ajánlja. A dialectustól különbözik a provincialismus, ezt helyeselni nem lehet s a Társaság ezeket is kimutatja, kiadandó szótárában megjegyzésekkel kíséri és felvilágosítja.

Régi íróink is írtak szebben és rozszabbul. Magyar kevés volt s az ország közepét foglalta el, szélein hagyta, s oda fogadta a más népeket. A mohácsi vészkor épen ezt a közepét foglalta el a török Magyarországnak, s megrontotta nyelvét. A kik a tótok és németek közé vonták meg magukat, azok sem tarthatták meg tisztán nyelvöket. Azután a fő fő emberek felvették a latin nyelvet, gyermekeiket idegen nyelvhez már a bölcsőben szoktatták, ezért némelyik nem tudta anyanyelvét, másik mint idegent tanulta meg. Ezért nem tudják sokan tökéletesen nyelvöket. A papság sem használta felsőbb iskolákban a magyar nyelvet. A mit tudott a magyar, a cselédektől s a parasztoktól hallotta. Némelyik pap, hogy magyarul predikálhasson, deákul írta meg azt s azután fordította magyarra. Nem csoda, ha nyelvünk multja annyi szo-

moritót hagyott fel. A Nyelvművelő Társaságtól ezek javítását várhatja a haza. A régi jó könyvek előadása s megvizsgálása által a jóra figyelmezteti a nemzetet s közönségesse teszi a mi hasznost és szépet lát benne, az újabb és ifjabb írókat szépre és jóra serkenti és vezeti.

A harmadikra vagy a nyelv világának terjesztéséről írja: hogy a nyelv udvarának világán annak szélére, hosszára való kiterjedése mértékét érti. Ez annál nagyobb, minél közönségesebben kiterjedett mind a hazában, mind annak határain kívül. A magyar nyelv, hogy Európában szerencsését tehesse, okosan remélni nem lehet. Maga kebelében tehát a terjesztésre annál nagyobb szükség van. A nemzeti iskolákban van e részben az egyenes segítség. A Nyelvművelő Társaság emelheti annak mind kedvességét, mind dicsőségét. Erre szolgál egyebek mellett az, hogy a nyelv természeti tulajdonságát, könnyűségét, szépségét világosságra hozza, a haza természeti, geographiai és polgári igaz és helyes ismeretét neveli, régiségeit, történeteit egybegyűjti, s jól kidolgozza, krónikáit megjobbítja, ahazai munkákat bármily nyelven legyenek írva, recensio útján folyóírásában megismerteti s a külföldi érdemesebbeket szintén, kivált az utazásokat lefordítja, a tudományos és szép mesterségeket illető könyvek imertetése alkalmával azoknak állapotját előadja, a gazdaság, kézművek és kereskedelem rendében a külföld abbéli haladását leírja s közönségesse teszi; a görög és deák szép elmék írásait megismerteti s szép magyar folyóbeszédekben kiadja. Így vezeti a nemzetet a bölcsesség, a tudományok és mesterségek ezen régi népek nyelveiben élő forrásaihoz.

„Ez lesz a Magyar Nyelvművelő Társaságnak célja. Látható hogy ez nem egy, de sok egyesült munkás kéznek lehet elérhető sikere. A Társaság egy központ lesz, melyben a nemzeti szép elméknek egybe kell kötetni, hogy ez által a téves úton járók jóra téríttessenek, hogy a nemzeti munka nagy mezeje megnyitván: kiki ajándékát, tehetségeit készületéhez képest a maga mesgyéjében, hazája és nemzete dicsőségére magát illőképen elfoglalhassa. És erre s ebben leendő illő segedelemre hivatnak meg újra is minden szép elmék, e nemes hazának szeretetétől buzgó szívű fiai és leányai.¹⁾

Hogy a lelkes hazafiúi szózat az egész ország magyarságának szívében mély viszhangra s nagy tetszésre talált, kitűnik fogadtatásából. Mindenütt arról beszéltek, szerzőjét magasztalva. Minden honfi kebel tette vágyott. De nem látszottak tudni, hol s miként kezdjék meg a fontos hazai munkát. E végre írta Aranka csakhamar fentebb már érintett s az országgyűlésre is bea-

¹⁾ A kolozsvári kir. Lyceum könyvtárában levő eredetiből.

dott gyakorlati irányú második Rajzolat-ját, mely a teendők mivoltát és sorrendjét részletesen írta elő.

Ime néhány érdekesebb pontja.

A munka elején a kolozsvári Zsigmond-templom és környezete rézmetszetben s alatta e cím: A Magyar Nyelv-mívelő Társaságról újabb elmélkedés. Tovább van egy levél Bevezetés, melyben örömet fejezi ki szerző — „hogy a midőn minap két Rajzolatocskát, egyet a kéziratok kiadásában mást a magyar nyelv művelésében világra bocsátott, a csekély kezdetű igyekezet mindjárt közönséges helybenhagyást nyert. A haza érdemes fiaiban és leányaiban — úgymond — nemzet és valláskülönbség nélkül a haza ékesgetésére és boldogítására ily megegyezett készséget tapasztalván, úgy véli, méltán is örvendezhetett. De azután arról kezdett gondolkodni, hogy lehetne ama szép gondolatokat az árnyékból a valóság fényére hozni.“

„Az egyiket — így folytatja — a Kézírások kiadása tárgyát különösen Szathmáry Mihály és Benkő József tudós urak és barátai utasítása s jó hazafiak s honleányok segedelme által, sok törekedése után annyira vitte, hogy az megvalósodott. A magyar nyelv művelése volt hátra, egy szélesebb s nehezebb tárgy! Ebben a Rajzolat kiadása után is zavarban lenni tapasztalt némelyeket, sőt maga is tündődött, hogy lehessen azt megvalósítani, s ha az intézet felállhat is, mihez kezd, mit művel, s a haza irodalmának hogy tud megfelelni. Ez bírta rá, hogy ezen Elmélkedést előbb önmegnyugtató végett, azután másokért országos és bölcsőbb ítélet mérő serpenyőjébe tenni bátorkodjék.“

Ezután következik a cím: A Magyar Nyelv-mívelő Társaság felállításáról és annak módjáról meghatározottabb Elmélkedések.

Ennek módjáról gondolkozván: ezekre lehetne főképen vigyázni: I. A költségzetre stb. II. A Társaság munkálkodása tárgyaira stb. III. A Társaság organizációjára stb.

I. A költség forrásaiul ajánlja 1) A honfiúsítási díjt (Erdélyben 1000 arany), a miből hogy mennyi fordíttassék e célra, a kk. és rr. határoznák meg. 2) Az önkéntes adakozásokat. B. Nálácz József például ajánlott 1000 rfrtot, továbbá könyveket, kéziratokat, Kolozsvárott és M.-Vásárhelyen a társaságnak ajándékozendó házat, telket vagy legalább ingyen szállást. 3) A török háború alkalmával a nemesség által nyugtára szolgáltatott adakozások pénzértékét, a mennyire az illetők e célra átengednék. 4) A felséges uralkodótól és uralkodónétól remélhető segélyt.

II. A Társaság munkálkodása tárgyait tennék:

I. Szakasz a) a nyelv művelése, b) a mindkét honbeli magyar nyelv egyesítése, c) a nyelv bővítése. II. szakasz: a) az ismeretek terjesztése, b) akadályok elhárítása stb. III. szakasz: az ismeretek eszközeinek megtalálása. IV. szakasz: a haza megismeretése.

III. A Társaság rendezése (Organisatio) a mi abban állana, hogy legyen egy feje vagy elnöke, titoknok, a titoknok válaszszon maga mellé munkás társakat s az elnök (a kinek a kormányzónak kellene lenni) neve alatt hívja meg azokat. Ezek közül választassék egy tanács, a melynek gyűlésébe a munkás tagok is meghívassanak, sőt azok is bemehessenek, a kik a társaságnak nagyobb ajándékokat adtak.

A Társaság 1792-re adja ki munkái I. szakaszát, mely álljon 10 ívből, a másik esztendőben a másodikikat szintén 10 íven, erre legyen 2 írt az aláírás, s a kik fizetnek, azoknak ezért küldessék meg.

Próbálja meg a Társaság egy nagyobb aláírást is kezdeni, a minő b. Nalácz Józsefé, (1000 frt) és ifj. gr. Teleki Sámuelé, a ki 10 évig száz-száz forintot ajánlott, Rettegi Sámuel 200 frt.

Az így gyűlendő ajánlatokból egy íródeáknak adatnék 200 frt. A secretariusnak 500 frt. Ujságok, könyvek stb. szerzésére 200 frt.

Ezekről a secretarius számolhat a tanácsnak. A Társaság pártfogója lenne a kir. kormányzó. Az évi jövedelem összegét lehetne e szerint számítani: B. Nalácz József adománya évi kamatja 50 frt. Gr. Teleki évenként 100 frt. Szamosújvár városánál a honfűsítési díj vagyis 9000 forint kamatja 450 frt. Ebestalváé 450 frt. Witt nevű honfűsített úr egyelőre honfűsítésére felajánlott 50 aranyot, kamatja 11 frt 25 kr. Rettegi 200 forintjának kamatja 12 frt. Összesen 1071 frt 25 kr.

Ez az Elmélkedés tartalmának rövidbe szorított vázlata.

Egész könyvecskéjén át fejtegeti Aranka e kérdéseket, azon nyomon haladva, mint első Rajzolat-jában, de sok helyütt bővebben, s részletezőleg kifejtve. Berekesztésében az országkhoz és rr-hez lelkesítő szót intéz. Egy ezeresztendő után — úgymond — hazánk egén, mintegy új napnak feltámadását hirdeti a vigyázónak szava. Ébredjünk fel álmunkból ennek örömmel fogadására s köszöntésére. Szépek s vigasztalással teljesek sugárainak első bár igen gyöngye előhírnökei. Keljünk fel nemes hazánk érdemes fiai és leányai, ajánljunk be fejünként áldozatot a Mindenhatónak, a töredelmes szív áldozatát, a ki hazánkat annyi veszedelem és pusztulás között is megtartotta, és több régi hatalmas nemzetek sorsa szerint nem csak megsemmisülni nem engedte, de alkalmat és időt adott nekünk, hogy hazánkat fenntarthatassuk s boldogulására leheassunk... Keljünk fel hát s buz-

duljunk áldozatra, itthon s távollevők, minden nemzetbeliek, kik e hazában éltek. Egyesítsük sorsunkat, tegyük közönségessé nyelvünket, s azon való gondolatunkat és ismeretünket szedjük össze s kössük mintegy csomóba, adva azoknak közönséges folyamatot, mert csak így válnak azok hasznosakká... Így szedte össze és kötötte egy csomóba a nagy mennyei gazda, az égi lámpások alkotója a világosságnak elterjedt szemecskéit. Így lettek azok mind elég erősek, mind alkalmasok a világ kiterjedt határainak tökéletes megvilágítására... Még csak kevés erőfeszítés kell, s izlelni fogjuk mindnyájan gondos igyekezeteink kicsiny, de édes zsengejét. Unokáink hálaadással veendik tőlünk ez ajándékot, melynél atyja gyermekének szebbet soha nem hagyott. Midőn a hír ez ártatlan, de bátor és nemes igyekezetnek emlékeztetését sebes szárnyain kihirdeti, a szomszéd pallérozottabb nemzetek szívét irántunk való tisztelettel megtöltvén: az érdemesek nevét magasztaló dicséretekkel fog az hozzánk ismét visszafordulni.“

A hazafiúi emelkedettséggel irt buzdító szók megtermették a kívánt gyümölcsöt a közönségben, s lelkesedésre birták az országgyűlést. Néhány nappal ezután Witt Wilhelm nevű egyén honfűsítési megtiszteltetéséért — ha megnyerheti — a M. Nyelv-művelő Társaságnak egyelőre 50 aranyat ajánlott fel. Ugyanazon évi kisasszonyhó 6-án a XCIX. országos ülésben Vinkler Miklós kir. főkörm. titoknok és Etienne András orvos honfűsítettak, díjak elengedtetett, de oly föltétellel, hogy a magyar nyelv művelésére felállítandó Társaságnak száz-száz aranyat fizessenek.¹⁾ Szamosújvár és Erzsébetváros örmény városok két-két ezer aranyat ígértek az ország szabad kir. városai közé felvételökért.²⁾ A kk. és rr. pedig még 1791-ben törvényt alkottak e tárgyban — szám szerint a 45-diket — melynek végsorai így hangzanak: „Minthogy pedig az ország kk. és rr. a magyar nyelvnek nagyobb eredménnyel művelésére Társaságot szándékoznak alkotni, remélik, hogy ő Felsőge, mint született magyar király, azon Társaságot, miután annak alapja a beadott terv szerint megvetetett, kegyelmesen megerősíteni méltóztatand.“³⁾

Az erdélyi magyarság első óhajtaása azonban az udvarnál nem talált azon jó fogadtatásra, a mire számítottak, s azon felíratra, melylyel a kk. és rr. a magyar nyelv iránti említett törvényeikkel fölterjesztették, oly kétértelmű királyi válasz érkezett, mely a kedélyeket egészen lehűtötte, az uralkodóház benső tanácsosai és a magyar nemzet gondolkodása és érzülete közötti

¹⁾ Országgyűlési Jegyzőkönyv. 657. l.

²⁾ Ugyanott. 1792. 253. l.

³⁾ Ugyanott. III. szakasz 54. l.

nagy különbséget simán bár, de eltitkolhatatlanul napfényre hozta, s oka lőn azon szomorú ténynek, hogy mind a két tervezett magyar társaság, évekig tartó vajudás, huzás-halasztás, más és más utak keresése, céljainak elérése végett tömérdek megtett és füstbe ment munka, a tenni vágyás és tenni nem tudás köszikláján végre is teljesen hajótörést szenvedett.

A felség 1791. máj. 26-án kelt kir. leiratában, mely az 1792-ki országgyűlésen kisasszonyhó 25-én tárgyalatott¹⁾ e tárgyban így nyilatkozott: „A mi illeti a magyar nyelv művelésére alakítandó Társaságot, mintán az e célból hozott 45-dik t. cikk tárgyában már 1790. nov. 2-án kelt s önként kiadott legfelsőbb k. kir. leiratban ideiglenesen gondoskodva van, mit a kk. és rr. a törvénycikk kísérelő iratában maguk elismernek, s a melyben meg van parancsolva, hogy az ifjúság mindenütt saját anyai nyelvén műveltessék, de különösen taníttassék a magyar nyelv oly helyeken, a hol több nyelv divatoz, mint fő-fő nemzeti nyelv, sőt a latin nyelv tanításában is emeltyűl az használtassék,²⁾ ez okból ezen 45. t. cikket más többekkel együtt a kk. és rr. hagyják ki s bízzák a rendszeres bizottságra, az említett nov. 2-ki kir. leirat pedig tartassék meg...”

Időközben a szelid lelkű II. Lipót király és fejedelem meghalt s utána I. Ferenc következett. A kk. és rr.-nek ezt a nagy változást mindenben tapasztalniok kellett. Az új uralkodó felség intézkedései 1792. Szent-Mihály hó 28-án tartott országos ülésben elfogadtatván: a szóban lévő törvény tárgyalását rendszeres bizottságra, a mint Erdélyben gúnyos vonatkozással szokták mondani: a d graecas Calendas utasították.³⁾

Az udvar kedvezőtlen elhatározásának okozói a szászok voltak, a kikben már ekkor élénken működött a magyar nyelv és törekvések iránti ellenszenv, a mi az új fejedelemnél kész gyámolításra talált. Rosenfeld kir. főkormányshéki szász tanácsos felszólítatván a M. Nyelv-művelő Társaság iránt véleményadásra: „azt elvben minden hazafi pártolására méltónak, a magyar nyelv művelését hasznosnak és szükségesnek nyilvánította, de az alapszabályok azon intézkedésére nézve, hogy a honfiúsítási díjak erre fordíthatassanak, megjegyezte, hogy a honfiúsítási díj a három erdélyi nemzetet egyenlő joggal illeti, ő tehát a szász nemzetet illető harmadrészt a vagyoniilag gyöngén ellátott szász gymnasiumok sorsa javítására kívánja fordíttatni, hogy ne láttassanak a más két nemzet mellett e hazában mostoháknak; arra a pontra nézve pedig, hogy a magyar nyelv az egész Erdélyországban közönségesse

¹⁾ Országgyűlési Jegyzőkönyv. 1792-ről, 49. és 109. l.

²⁾ Ugyanott. és a II. szakasz. 54. l.

³⁾ Ugyanott 310. l.

téssék, megjegyezte, hogy az ezen célt előmozdító eszközök, s szabályok azon intézkedése, hogy az erre törekvés minden erővel előmozdítandó, a hazai többi nyelvekre nézve mintegy többséget, hogy ne mondja, erőszak színét viseli, elhallgatván az uralkodó felség német tartományait, tudva van, hogy a Magyarországon lakó népek nagyobb része, az egész erdélyi szász nemzet s a rajta kívül élő sok népek a magas műveltségi fokon álló német nyelvet beszélik, a kiket bajos lesz arra bírni, hogy a műveltetni csak most kezdő, s szépségben s erőben a németet túlszárnyalni nem képes magyar nyelvet tanulják el. Ez okból hogy ellenmondás, vagy a magyar nyelvnek túlkapása ne következék be, nézete az, hogy a szóban lévő Társaság működése valamivel szűkebb körre szoríttassék.¹⁾

Enyhébb ennél, de lényegében mégis a szász ellenhatást fejezi ki a M. Nyelv-művelő Társaság munkái I. kötetére egy szász bírálónak azon megjegyzése: „hogy egy hódító nemzet nyelve csak akkor nyomja el a meghódítottakét, ha az övé műveltebb, különben nem. Példa rá — úgymond — erre Róma, mely Görögország nyelvét soha elnyomni nem tudta, mert a görögök műveltsége nagyobb volt a rómaiakénál, nyelvök szebb s irodalmuk gazdagabb.”²⁾

A M. Nyelv-művelő Országos Társaság tehát nem létesült, nem azért, mintha Aranka nem lett volna elég alkalmas kezdeményező, nem az erdélyi magyarság lanyhasága vagy részvétlensége, de a szászok féltékenysége s magyarelles érzülete miatt, a mit az erdélyi kancelláriánál szolgáló fiúk a magyar iránt elég bizalommal nem viseltető uralkodónál érvényesíteni bírtak.

IV.

Szívósabb volt azonban mindenha az erdélyi magyarsághan a feltett hazafias céljai kivitelezésben való akaraterő s állandóbb a kitartás, hogysem nyelve művelődésétől oly könnyen elriasztathatótt vagy elidegeníthetett volna; sőt az akadályok még inkább buzditották, az ellenállás nagyobb tevékenységre ösztönözte. Aranka nem szűnt meg az egész országban, sőt a testvér Magyarországba ki is az ügy érdekében levelezni, a hazafiaktól egyre gyűltek az áldozatok, a kormányzó rokonszenvezett azon eszmével, hogy a függőben maradt országos M. Nyelv-művelő Társaság helyett egy Próbát Társaság álljon fel az ő védelme és felelőssége alatt. Ez magát a már ismeretes célra szervezte, munkáját a tervezett országos Társaság alapsza-

¹⁾ Magyar Történelmi Tár. MDCCCLXI. IX. köt. 179—80.

²⁾ Siebenbürgische Quartalschrift, V. 1707. 206—278. l.

bályaí értelmében kezdje meg, hogy az udvar és ország lássa és győződjék meg annak hasznossága, a közműveltség érdekében szükségessége és kivihetősége felől. Maga Aranka elbeszéli ezt néhány évvel később kiadott munkáik I. darabjában.

„A mi a Társaság célját, tárgyait s azok folytatása módját illeti — így ír ő — azokban a hazafiaknak nem kell bővebb felvilágosítás. Nyilván van ugyanis, hogy az Országos Nyelv-művelő Társaság a felséges uralkodó elhatározásától függ, s ezért meg nem indulhatván: ez a mostani csak egy Próbá Társaság, arra állítva össze, hogy a míg amaz országos meg-indulhat, addig annak helyes, célra vivő eszközei megismertessenek, a célszerű módok megpróbáltassanak, a jó elmék és munkás kezek egybeköttetésbe hozatván az ismeretek és igyekezetek hasznos és ártatlan utaira vezéreltessenek, szóval: ez kicsinyben az legyen, a mi az akar lenni nagyban. At lehet látni ebből, hogy ennek más célja és módja nem lehet, mint annak, a mely az országos Társaságnak elébe iratott, helybenhagyatott és 1791-ben a közönséges újság levelekkel is közönségesé tétetett. Ha e Próbá Társaság munkás tagjai igyekezetök tökéletes próbáit nem adhatják is, az Országos Társaságból meghatározott pontokban változást tenni teljességgel nincs hatalmuk.”¹⁾

Megalakult tehát a kormányzó pártfogása alatt csak mintegy útkészítőül a Próbá Nyelv-művelő Társaság 1793. dec. 13-án Maros-Vásárhelyen; elnöke volt a kormányzó, távolléte idején, helyettesévé kinevezte helybeli alelnökül gróf Teleki Mihályt; a társulat állott jóltevő és munkás tagokból, a közgyűlés intézte a társulat közdolgoit, a munkás tagok a tudományos dolgokat s a mi azok előmozdítására szükséges volt. Második ülésük volt dec. 10-én, harmadik 21-én. A 4-ik ülés jegyzőkönyve hiányzik. 1794-ből meg van a márc. 16-iki ötödik, a május 15-iki hatodik, május 21-iki hetedik jegyzőkönyve. Hiányzik a 8-diktól a 12-ig terjedő ülés jegyzőkönyve. Teljes megalakulásuk után első gyűlésük volt azon évi július 15-én, második 17-én, a harmadik július 21-én, midőn az elnökséget a gróf kormányzó vitte, a mely alkalommal Aranka a kir. kormányzót, az 1791-iki országgyűlést és II. Lipót fejedelmet dicsőítő beszédet tartott, igérte, hogy a Társaság munkálkodása I. darabját nem sokára szerencsés lesz bemutatni, megköszönte megjelenését s kérte, hogy vegye oltalmazó szárnyai alá ez ifjú Társaságot.²⁾ Ezen három ülés jegyzőkönyvei azok közé tartozván, melyek hiányoztak, nem vagyok képes megmondani: hányadik volt

¹⁾ A M. Nyelv-művelő Társaság Munkáinak I. darabja 1796. 10. l. Vess össze: Magyar Történelmi Tár. IX. köt. 182. l.

²⁾ Magyar Nyelv-művelő Társaság Munkái. I. darabja. 30—31. l.

egyik vagy másik. Azonban ha a megalakulástól kezdjük a gyűléseket, ezeket nem mondhatjuk elsőeknek, hanem az alakuló ülések folytatásainak.

Ez évben Szent Jakabhó 14-én Aranka a Társaság munkás titkára újabb felszólítást bocsátott ki annak nevében. Ez közölve lévén,¹⁾ elég lesz rákivátkoznom, csak a bezáró részből idézek néhány jellemző mondat.

„A társaság nem es igyekezetének valósítása — úgymond — sok költséget kíván. Az eddig kijött nyelvmestereket, szótárakat, régi és új magyar könyveket, kézírásokat, a haza történetének kútfejeit, krónikáit, minden nyelven való íróit, a régi és új idegen nyelveken levő szép elmék darabjait, utazásokat magának meg kell szereznie, erre maga elégtelen lévén, a hazafiak segítségéhez kell folyamodnia.... Megnyitja tehát a társaság azt a dicsőségnek és becsületnek útját, a két nemes haza és az egész nemzet előtt közönségesen és annak minden érdemes fiát és leányát, a kiknek fog tetszeni, mint társaságbeli tagokat, hogy a társaságban részt vegyenek, kiterjesztett karokkal hívja s hogy a teherben osztozni ne sajnálják, buzgó szeretettel kéri. Tessék a hazának felajánlott nemes és alkalmas elméknek idejüket és tehetőségüket velünk egybekötvén, édes terbünköt könynyebbíteni, és mint a magyar nemzetnek szeretetével égő buzgó hazafiainak és leányainak könyv, kézírás és munkabeli, hathatós segedelmek által is, hazájok szeretete mértéke szerint, ezen dicsőséges igyekezetnek elősegítésével s munkájokkal majdan elenyészett nevöket a haza munkáiban halhatatlanokká tenni.... A szükség fedezésére s a Társaság számának megtudhatása végett kívátnatosnak látjuk, — úgymond — hogy a ki a Társaságba belépni akar, magát legalább 5 rénens forint letételével avassa be s azután is minden esztendőben azt tegye le, jelenlétét és ajánlatát Maros-Vásárhelyre Aranka György és Abel Károly, vagy a kiknek keze ügyébe lesz, Kolozsvárott Cserei Farkas vagy Fekete Ferenc társaink kezeibe küldvén. A könyvszerzők és más kevés jóvedelmű munkás tudós társak kiadandó munkáikkal vagy más szép könyvvel és kézírattal is az 5 forint letétele nélkül beavathatják magukat.“²⁾

A felbívást siker követte. Honfiak és honleányok, tudósok és tudománykedvelők siettek a hazafias Társaság tagjai közé magukat beavattatni, a kitűzöttek egyikéhez vagy másikához jelentkezés által. 1794. A Szent Jakabhó 20-án tartott társasági ülésben a következő tagsági ajándékok jelentettek be:

¹⁾ M. Történelmi Társ. IX. kötet, 181—185. l. Eredetije a kolozsvári kir. Lyceum könyvtárában.

²⁾ Ugyanott. 184—185. l.

a) Azoknak a jöltevőknek és részszerint társaknak neveik, kik magukata Nyelvművelő Társaságba könyvbéli adománynyal ajánlották be D'Andoj (Coelestin) úr adott 62 darab könyvet. Orvos doctor idős Pataki Sámuel 26 darab könyvet. Benkő József 1 darabot — mások többet, kevesebbet sat. Aranka György 44 darab könyvet. Vásároltak 8 darab könyvet. Együtt 180 darab.

b) Kézírásokkal magokat beavatott jöltevőknek nevi. Özv. gr. Bethlen Lajosné adott 1 darab könyvet, írásdarabot 40-t, Gr. Kendeffi Elekné adott 61 darab kézírást. Professor Kasza András adott 18 darab kézírást, együtt 134 darabot.

c) Pogány pénzek jöttek be e szerint Secretarius Kenderesi Mihály úrtól 14 darab.¹⁾ Gr. Bethlen Lászlónétól 30 darab. Prof. Kasza úrtól 12 darab. Együtt 58 drb.

d) Régiségek Özv. gróf Bethlen Lászlónétól.²⁾

e) Ércek. Gróf Bethlen Imre úr adott egy egész gyűjteményt. Aranka György egy egészet. Vizkeleti úr 94 darabot.

Ugyanezen felhívásra egy 1794. évi jul. 21. tartott társasági ülésre beadott jelentés szerint M. Fekete Ferenc úrnál, bizonyos adomány mellett, a M. Nyelvművelő Társaságba magukat beavatták s az első esztendőre adtak készpénzt e szerint: Gróf Teleki Sámuel mint jöltevő adott 50 frtot s erre magát tiz esztendőre kötelezte. Ugyanezen gróf a beavató 5 frtot befizette. Nagyobb összegeket adtak: gróf Bethlen Pál 30 frt. Titoknak Aranka György beadott gyűjtésül 63 frtot. M. Gróf Teleki Domokos úrnál 15 frtot. Huszonöt egyén adott 281 r. frt. 40 kr. Ugyan M. Fekete Ferenc úr jegyzése szerint a nemes Társaságnak ígértek esztendőnkénti segedelemül kilencen 168 frtot.

Sőt van ezen buzgó gyűjtőnek egy saját kézzel írt kimutatása 193 frtról 20 xrt tagsági bevételről, mely kelt jul. 10 én 1794-ben, a mi hogy hol van elszámolva, vagy tán a legelső pont alatti 281 forintban 40 krban befoglaltatik — a kezeimnél volt adatokból meg nem értettem.

Ezen ideiglenes Próbá Társaság szervezete a fentlő adatokból összeállíthatólag ez volt.

Főelölője az erdélyi kir. kormányzó helyettese Maros-Vásárhelyt gr. Teleki Mihály, főtitoknok Aranka György; tagjai: jöltevő és munkás tagok, helybeliek és távollevők. Eleinte a társaság minden dolgát nagyobb közönséges ülésekben intézték az alelnök, főtitoknok és a kik a munkás és jöltevő tagok közül megjelentek;

¹⁾ Erről a kolozsv. kir. Lyceum könyvtárában levő illető fasciculusban külön jegyzék van, mit az ajándékozó 1791. kisasszonyhó 12-én két példányban állított ki Feiső-Szálláspatakon

²⁾ Nincs megírva mi? és mennyi?

később a társaság és közgyűlések teendői a Társaság helybeli munkás tagjaira mentek át, a főtítoknok vezetése alatt; azok intézték a tudományos ügyeket, a gazdaságiakat a főtítoknok, a közdolgozat pedig a főelnök. E rendszeren azonban a kormányzó főelnök jónak látta változtatni, annyiban, hogy a Társaság köz- és gazdasági ügyei intézésére az alelnök felügyelete alatt hat személyű igazgató tanácsot állított fel, ennek egyik tagja a főtítoknok volt, s ezek és a közgyűlés intézték a Társaság minden ügyeit. A tanács minden hónapban legalább kétszer köteles volt gyűlést tartani, szükség esetében többször is, nemkülönben a Társaság is a maga belső dolgai elintézése végett hónapoként legalább egyszer s jegyzőkönyvét a főelnökhöz terjesztette fel. Sőt a tanács köteles volt nevezetesebb végzéseit végrehajtás előtt a főelnökkel tudatni s megegyezését kikérni. A gyűlések idejét a főelnök jelen nem létében a helyettes elnök a főtítoknokkal egyetértve határozta meg.

Találtam a Társaság iratai közt három szervezési tervet. Az első ily cím alatt: *Planum Organisationis Societatis Litterariae Transsilvanicae.*¹⁾ Ez éles kritikája a létezőnek. Mondja, hogy a Társaságnak nincs szervezete: nem tartatnak meg a rendes gyűlések, nincs meghatározva a közgyűlések hatásköre, a Társaság tagjaival nincs meg igaz egyesülés, nincs valódi központjuk. A Társaság tagjainak nagyobb része nem is érintkezik a Társasággal, nincs láttatja, gyümölcse munkásságának; a gyűlések néhány munkás tag dolgozata megvizsgálásával s rendbeszedésével foglalkoznak stb.; az a tanács is, a mit a kormányzó felállított, csak az előbbi munkás tagokból áll, csak ideiglenesen intézkedhetik, s kérdés, ha a Társaság elismeri-e azt; a részvétre felhívó levélben a Társaság szervezetről nincs említés, s azokból magának a Társaságról helyes képzetet senki nem alkothat sat.

Ezután 8 pont alatt adja elé javítási nézeteit, melyek abban végződnek, hogy a Társaság munkásságát fejtsse ki három irányban: a történelmi irány művelőinek egybegyűlési helye lenne Kolozsvár, a magyar nyelv művelőie Maros-Vásárhely, a philozophusok vagyis a tudomány minden egyéb ágaiban foglalkozóké Nagy-Enyed.

A második reformjavaslatokat tevő ifj. gr. Teleki Domokos.²⁾ Ez a Társaság egyetemének képviselőjére kettőt ajánl: 1) Igazgató tanácsot alelnökkel s öt ülnökkel, a legifjabb legyen titkár. 2) Munkás Társaság alakítását, a tudományos dol-

¹⁾ Ex Fasc. 23, Nr. 1.

²⁾ A Társulat levéltárának semmi jegye nincs rajta, csak a kir. főkörmányszéki ígatótól ezen jelzés van fenn a kormányzóhoz intézett levelen: die 17. july 1797. Azt hiszem, ez a gróf Bánffy mint kéziratkiadó társasági elnök levéltárából való, azért nincs ide leltározva.

gokban, igazgatója legyen a főtitkár, kinek az írásos ügyek igazítására legyen tollvivője. A tagok legyenek 1) tiszteletbeli vagy jóltévő, 2) rendes munkás helybeli, 3) külső tudós munkás, 4) levelező tagok. Magyarországon legyen egy tudós hazafi fő levelező, a ki az odavaló tagokkal a levelezést fentartsa.

A tanács minden hónapban legalább kétszer tartson ülést, törvényszüneti hónapokban, mikor szükséges és az elnök érkezik: legalább három ülnöknek mindig jelen kell lenni. A Társaság nevében kiadandó leveleket aláírja a helyettes elnök és a titkár, a ki legyen kincstartó is s a Társaság pénzét átvegye és megőrizze. A tanács igazítsa a Társaság köz- és gazdasági ügyeit, a munkás Társaság minden tudományos dolgot, a főtitoknok igazgatása alatt, a ki a gyűléseket egybehívja. Mindkettőnek mint a M. Nyelvművelő Társaság két képviselő organumának a főelnök alatt kell állani s ahhoz tudósításokat tenni jegyzőkönyveik beküldése által.

A harmadik szervezési munkát szintén 1797-ből való, mert szövegében hivatkozás van a Társaság 1796-ban kiadott munkálatai I. darabjára.¹⁾ Ez közgyűlés művének látszik lenni, bár sem évszám, sem aláírás nem igazolja. A Társaság eddigi története — úgymond — kiadott munkái I. darabjában meg vannak írva, azutáni folyása s foglalatosságai az újság levelekből tudatnak, az ezután történendők is közzé fognak tétetni. Azonban a munkák és a terhek szaporodása s azok jól folytatása szükségessé tette, hogy a Társaság közgyűléstől ilyen rendet szabjon.

1. E Társaság tagjai kétfélék: tiszteletbeli és munkástagok. 2. Tiszteletbelieknek meghívtnak a két magyar hazának fő és nemes rendei, hogy segedelem mellett munkájokkal is segítsék. 3. Munkás tagoknak bevételnek mindazok, kik célját munkájokkal előmozdítani akarják. 4. A munkás tagok helybeliek és külsők. 5. A helybeliek közt Tanács állíttatik fel. 6. A tanács kötelessége a Társaságot kitűzött célja felé vezérelni. 8. Tagjai: a főkormányzó, helybeli előlülő, hat tanácsos, két titoknok, de megjelenhet a Társaság minden tagja. A 9. 10. pont a fő és helyettes elnök hatáskörét határozza meg, a 15. 16. a két titoknok hatáskörét. A többi pontok, úgy a 17-től 20-ig valók ki vannak törölve. A 21. pont megszabja, hogy a Társaságnak belső ügyeiben minden hónapban egyszer s ha szükséges, többször is közgyűlést kell tartani, s a jegyzőkönyvet róla a főelnöknek felküldeni.

Az első munkálatot — úgy látszik — a Társaság nem méltatta figyelemre. A másodikban levő egyes eszméket vagy a ter-

¹⁾ Ezen sincs levéltári jelzés, csak legalól ez érthetlen szám és szótag: 6 d u p p. (veres írónnal írva.)

vező vett át s foglalt írásba gyakorlatból, vagy tőle a Társaság fogadott el, mert az iratokban s tényekben ennek nyoma látszik. A harmadiknak — bár felsőbb megerősítést nem nyert — ama sajnos következménye lett, hogy Aranka elkedvetlenedett, mert azt hitte, hogy a folyvást megújuló szervezési tervek az ő mellőztetésére irányulnak. Kiténik ez két tényből.

Egyik az, hogy ő 1799. május 8-án a királyi főkörmányzó és társulati fő elnök, gróf Bánffy György rendeletére felterjesztvén a Társaság valóságos munkás tagjainak névsorát, s abban azt is kijelölvén: ki, mily szakban dolgozik? magát a helybeliek közt leghátul így írta be: Aranka, exdirector, az A. B. C-jében mindeniknek, (az az a Társaság által művelt mindenik tudományágban) híven kíván szolgálni. Másik bizonyítéka ennek 1798-ban április 21-én kelt s a Társaság levéltárában fenmaradt ily című emlékirata: Az én Testamentomom a Magyar Nyelv-mívelő Társasághoz.¹⁾ Ebben Aranka tollára néhol panaszt ad a bántott önért: de az irány csak is méltánylást érdemel, az adott tanácsok gyakorlatiak s általában az ő helyzetének a Társasággal szemben való felfogása higgadt és helyes. „A kik igyekezeteikkel közelebből ismeretesek — így szól egy helyen — látják, hogy a Társaság annyira megmentetett és erősödött, hogy már mint egy maga idejét elért ifjú, kikéredzik dajkája öléből s kezei alól, és ez már gyengébbnek érzi magát, mintsem vele bírhasson; illendőnek itéli azért azt tovább mintegy gyermekségben nem tartani, felsőbb leckékre és iskolákra ereszti. Különben is a Társaság legjobb baráti kezdetek tartani attól, hogy ügyünk csak egynek kezén fordulván meg, ennek történhető halála az egész igyekezet elenyészését vonná maga után. A mi igen bölcs gondolat és helyes félelem! Azért ezek kedvéért jónak és szükségesnek itéli — úgy mond — a Társaságra nézve, most, még életében, midőn az teljes ártatlanságában és ifjúságában van, rá nézve meghalni s vezérlését nagyobb méltóságu és tekintetű bölcs mesterekre bízni, kik annak új éltető erőt s nagyobb világot adjanak. Ennek némi előmozdítására bátor gondolatait, mintegy végső hagyományát megtenni...”

Ajánlatait három pontba foglalta össze.

„Első, a mit ajánl, hogy a Társaság igazgatója a tudósokkal kimélettel bánjék, mert azok kényesek, érdemeiket ismerik, elmések és a per-patvart kerülik.

„Második, hogy ily közjót illető dologban annak, a ki azt intézi, lába alá kell vigyázni mint a ki szentséget viszen; mert itt egy kis botlás is nagy esést, csekély sértés mély sebet

¹⁾ A kolozsvári kir. Lyceum könyvtárában levő ily jegy alatt: Fasciculus 14.

okozhat. Időt kell engedni az intézetnek meggyökerezésre, hogy testét megbirja s gyümölcsöt teremhessen.

Harmadik: nem kell erőltetni a dolgot. A jónak nincs nagyobb ellensége, mint egy örökös tervezéseken tündöző elme. Ez előtt minden dolog horgas, s kész megmutatni, hogy a legrendvidebb linea a legegyszerűsebb. Igen — a mérés dolgában, de Horgart szerint a szépben — s hozzá tehető még a széphez a jó és az élet — mind a szépség és okosság, mind az élet lineája csak a horgas. Ezt a természet maga mutatja, mely nem viszi a vizeket hegyeken, völgyeken át, hanem tekervényesen, mert a lejtőt keresi, a melyen lassan, de biztosan halad tovább. Az erőltetést tehát mind a jöltevőkkel, mind a levelező és munkás tagokkal való eljárásban kerülni kell. A jöltevőket nem kell kérni, csak megemlékezésre alkalmas adni: a főméltóságoknál s Magyarországon tegye a főelnök, másoknál a helyettes elnök és tanács. Ezekről elég segedelem gyűl. A Társaság munkáját nem kell drágán adni. A bazárhoz nem illik kereskedés.

A levelezők igen hasznos tagjai a Társaságnak. Ezekkel szép módon kell bánni, hogy önként s szeretetből csináljanak mindent. A szegényebbeket postaköltségtől is jó lesz megkímélni.

A tudósok oly emberek, a kik sorsok és rendjek feletti becsületet s kitüntető megkülönböztetést, utána járást várnak! És meg is érdemlik. Más rendek vagy születnek a maguk rendjeikben, vagy szolgálat és szerencse által jutnak polera, sokszor személyes érdem nélkül. A tudósnak pedig, ha az érdeme meg van és a maga rendében másoknál több világot szerzett, ez a maga személyes érdeme. Ha tapasztalja, hogy azt ismerni s személyét megkülönböztetni nem tudják vagy nem akarják, elvonja magát. Őket különös tekintetbe kell venni, nem parancsolni, nem kéréstlen-kelletlen a dolgot rá küldeni, de után járással kedveket s tehetségeket megismervén: önkéntes hajlandóságuknak kell tért mutatni. A tagok classificatióját káros hatásúnak tartja, az sokakat fog sérteni, ez akkorra hagyandó, mikor a törvénycikk megerősítettik s a Társaság új karba hozatik. Addig a megerősítő diploma kérését is időelőttinek tartja. Előbb a mostani Társaság nyerve meg mind a felség, mind a haza bizalmát.

A Társaság helybeli és külső tagokból áll, s mindkettő vagy munkás és levelező vagy jöltevő tag. A helybeliekből alakul a tanács, elnöke a helyettes alelnök, mikor a főelnök távol van. A rendes titoknoknak a tanácsban helyének kell lenni, de a jegyzőkönyvet írja segéde. A főtítoknoknak mind fejének, mind kezének elég dolga van.

A tanács munkásságának tárgyai a Társaság közpolitikai és gazdasági ügyei, de a munkás Társaságot regulázni kerülni,

mert a tudományos munka erőltetést, regulázást nem szenved. Igen sok gyűléssel s tanácskozással ne töltsék az időt.

„A munkás Társaság jegyzőkönyvei és jelentései előbb menjenek a tanácshoz s onnan a főelnökhöz, megjegyzését — ha van — mellékelje, de ne változtasson. Az előlülő és tanácsosok jelenjenek meg a munkás társak gyűlésében, úgy, mint rendes tagok, de ott szavok ne legyen, lesz majd, mikor az ügy eléjük megy. A tanács mind a maga, mind a munkás társak jegyzőkönyvét küldje fel a főelnöknek, az elsőt a rendes titoknak, a magáét saját neve aláírása alatt.

„A rendes gyűléseket a rendes titoknak hirdeti ki, minden mástól való függés nélkül. A mik bejönnek, közölve a helybeli előlülővel, tanácstagokkal és munkás tagokkal, a gyűlésben előadja, véleményével együtt. Mást elvinni a gyűlésben nem lehet, mint a mi a meghívóban ki volt hirdetve. A gyűlésekben hosszas vitáknak lenni nem lehet, ha nem egyezhetnek meg, halasztásák máskorra, míg a dolog jobban megéri. Szavazattal soha semmi ne határozottassék el, tudományos dolgokban ez nem helyes, sőt a mi meghatározottat is, megvilágosodván a dolog, változtatni kell. A tudományokban elé menni dicséret, nem szégyen.

„A rendes titoknak legyen segéde, most elsőben évi 50 frt fizetéssel. A rendes titoknak a jó rendtartással eléggé el van foglalva. A kinek vállain a tudományos dolgok elintézésének egész terhe fekszik, elég dolga és terhe van... Legyen egy kincstartó is. A mi neki átadatik, menjen be a Tanács jegyzőkönyvébe. A rendes titoknak kezében legyen bizonyos summa, hogy minden krajcárért ne kelljen cédulát írni; a mikor elfogy, adjon be róla számadást a Tanácsnak.

„Azt kívánom szívemből — így záródik be a végső hagyakozás — hogy a Társaságnak majdan idővel leendő virágzása, fénye és dicsősége tegye éjszakába az én nevemet, és csak mint egy régiséget úgy emlegethessék a következő boldog nyomok, hogy valaha egyszer volt a Társaságnak egy jó barátja és első titoknok. Aranka.“

Bármint igyekszik Aranka önkéntes visszavonulással tenni célba vett kiszorítását, tény az, hogy ő az általa oly lélekből szeretett Társaság igazgatásától lassanként megkezdett szünni, a folytonos szabálymódosítás hatása körét folyvást szűkítette, némely adatok szerint épen a helybeli elnök, gróf Teleki Mihály akadémikusodásai voltak okozói Aranka elhűlésének, s lőn, hogy mikor a Társaságot nagyobb tevékenységre akarták serkenteni, akkor oltották bele a feloszlás magvát. Aranka ezután is ott maradt ugyan helyén, az ország őt ismerte a Társaság teremtménye és mozgató lelkének, tudós gyűlések tartattak még 1799-ben, 1800-ban már csak egy volt, jun. 23-án, 1801-ben négy: március 17., május 5. 7. és június

11-én, de azokon már nem volt kifejezve: hányadik volt. Ezen túl jegyzőkönyvet nem láttam, legalább a kolozsvári kir. Lyceum könyvtárában kezeimbe nem került.

A fentebb idézett 1–12. számúakon kívül s az elébb néhány sorral ismertetett 1800. és 1801-ki jegyzőkönyveken kívül én a következőket (a 13–47. számúakat, a 16. 32. 33. 34. 40. 41. 42. és 44. számúak kivételével, melyek hiányoznak) néztem át: 1795. dec. 28-ról, 1796. jan. 2., márc. 6., május 12 és 28., okt. 4. és okt. 13. és dec. 23-ról, 1797. ápr. 24., jun. 24., jul. 21., 22 és 29., szept. 4. és 5., nov. 8. és dec. 20-ról, 1798. jan. 21., ápr. 21., május 2. 9.¹⁾ és 17.²⁾ továbbá jun. 26-ról, 1799. jun. 14., jul. 1. és 2-ról, és 1800. jun. 23-ról.

A kolozsvári kir. Lyceumban lévő adatok szerint az Erdélyi M. Nyelvművelő Próba Társaságnak az előadottakból láthatólag 1793. december 3-ki első alakuló gyűlésétől az 1801. jun. 11-én tartott s jegyzőkönyvileg igazolható gyűlésig összesen volt ötvenegy ülése, hiányzik tizenkettőnek jegyzőkönyve.

Az 1797–98-ki tervezéseknek azon következményét láttam, hogy utóbbi évtől kezdve a beadványokat is jegyzőkönyvre vették s 1797. a jegyzőkönyvi szám 9, 1799. 2., 1800. 5., 1801. 1 volt. Nem különben a levelezések eredeti fogalmazványai is megtartattak, a szept. 4-kétől kezdődő a levelezések I. darabját teszik,³⁾ mely 45 oldalon ívalakban 27 fogalmazványt foglal magában, a II. darab 44 et.⁴⁾

¹⁾ Hogy az olvasónak némi fogalma legyen a gyűléstagokról, ide igatom az ebben jelen voltak. Jelen voltak, rendes tagok: Tobiás Antal ügyvéd, Kakutsi János igató, Csernátóni Sámuel, Zilahy Sámuel, Dózsa Gergely, Borosnyai János tanárok, Nagy György igató, Aranka György, rendes titoknok. Rendkívüli tagok: Góncz Ferenc tanácsos, Vay Ádám.

²⁾ Ez ülésben jelen voltak rendes tagok: gr. Toldalagi László, Sala Mihály ítélőmester, Szentpáli Elek, íj. gr. Teleki Domokos, Aranka Dániel, Sikó István, Nemes György, Aranka György, rendes titoknok. Rendkívüli tag: Vay Ádám.

³⁾ Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság tudós levelezési körének megismeretése végett ide igatom egy év fogalmazványain látszó tudós barátainak névsorát. Az I. darabban lévő fogalmazványok ezek: Teutsch, brassai rectornak, Benkő Józsefnek, Martini dandárnoknak, Szalóbosinak Pestre, Drautnak Brassóba, Fronius tanácsosnak, b. Prónay Sándornak, Beregszászinak, Prof. Schediusnak, Mérei Sándornak és Geese Dánielnek, Borsos Tamás ezredesnek, Kosának, Szovátán, Nessenfeld ellenőrnek, Gyujtó mázsamesternek, Csedőnek, Némethi József esperesnek, Biró Gábor királybíróknak, Sándor Ignácnak, Ferenczi vásárhelyi esperesnek, Segesvárinak, Burján kanonoknak, Kis Jánosnak, Borosnyai Jánosnak, pater Regens Andrusinak.

⁴⁾ A II. darabban lévő fogalmazványok: Csiksomlyai pater gvardiánnak, pater Blási Bonavitának, Farkasnak Abbé Edernek, rector Neugeborennak, gr. Mikos Zsigmondnak, Steinburg királybíróknak, Vizi Istvánnak, Maurer Lászlónak, Maurer Sándor kapitánynak, Lajos Eleknek, Seelman Károlynak, Harkányi tordai papnak, prof. Szathmárynak, rector Bolla Mártonnak, a theroceai unitárius iskola rectorának, prof. Pákeinek, Cserei Józsefnek, Fikker-

A Társaság élete és története rajzolója rendén immár szükségesnek vélem, hogy az olvasóval úgy annak tagjait általában, mint különösen a munkás tagokat s azon tudományágakat, melyekben munkálkodtak, megismertessem. Az elsőről fennmaradt Aranka sajátkezü írásában egy betűrendes névsor, az utolsóról ugyancsak általa a fölnökhöz, gróf Bánffy György erdélyi kormányzóhoz tett s fentebb már általam idézett egy hivatalos jelentése,¹⁾ a melyhez kétely nem fér, s a melyeket én

nek, Kovács Lőrinc Pálnak, Szentpáli Istvánnak, dr. Osztrovitsnak, a hidvégi ref. papnak, dr. Soosnak, Kis Andrásnak, gr. Nemes Ádámnak, Kováchich Györgynek, notárius Andrásnak, prof. Tertinának, prof. Révainak, prof. Benkének, dr. Földi Istvánnak, gener. notar. Benedeknek, a n.-ernyei és bözöd-ujfalusi plébánosoknak, a farkaslaki plébánosnak, gr. Bethlen Farkasnak, Cserei Farkasnak, dr. Kovácsnak, gr. Teleki Domokosnak, prof. Schediusnak, b. Prónay Sándornak, gr. Teleki Lászlónak, dr. Nyulasnak, Engelnek Bécsben.

¹⁾ A Nyelvmivelő Társaság haszonvehető munkás tagjaineineknek lajstroma.

I. A nyelvre. Prof. Zilahy Sámuel Maros-Vásárhelyen, P. P. Prof. Rosenbacher Kolozsváron, Dr. Gyarmati Sámuel, Dr. Földi János Hadházán, Édes Gergely, vásonyi ref. pap, Pater Kerestély, csikszentmihályi plébános, Senator Szentpáli István Károly-Fehérváron, Dr. Nyulas Szamos-Ujváron, Prof. Beregszászi Pál, Sáros-Patakon, Szenthe Pál, mohácsi ref. pap.

II. Vers szerzésre. P. P. Bolla Márton Rector Kolozsváron, Baróti Szabó Dávid Viten, Csokonai Mihály Komáromban (vagy ott a hol van), Sipos Pál szászvárosi ref. pap, Édes Gergely Vásonyban, Takács József Bécsben.

III. Történetre és diplomatikára. P. P. Bolla Márton Rector, Prof. Ballman, Medgyesen, Aranka György, Marosvásárhelyen, T. Abbé Eder, Kováchich György Budán.

IV. Természet esmeretére. Kovács Pál Abrudbányán, Prof. Benkő Ferenc, Enyeden, Prof. Grossinger Rév-Komáromban, Prof. Moger Károly, Kolozsváron, Dr. Földi János Hadházán.

V. Más széptudományokra és tudós levelezésekre. Közönségesen a fen már megnevezett urak — különösen pedig: Gr. Teleki Domokos főispán úr a versszerzésben, b. Wesselényi Miklós úr versszerzésre s folyóbeszédre, gr. Bethlen Imre úr az új literatúrára, generalis gr. Fekete János úr versre, consil. Heydendorff Mihály historiára s régiségekre, Tab. Assessor Fekete Ferenc a fordításra utazások rendiben, ifj. Cserei Farkas szépliteratúrában, Gyujtó István, Máglás Parajdon versre, Enyedi O. János seborvos Parajdon természeti jelenések leírására, Kocsis Sámuel sepsi-sz.-györgyi ref. pap tudós levelezésre, Fogarasi, szászkédi rector gazdaságban, Binder János szepeni ev. ref. pap mathesisban, historiában, Székely Márton sáromberki káplán versekre, Krizbai, b. Dániel Istvánné excja papja fordításokban, Teschedik úr gazdaságban, Prof. Hanulik Nagy-Károlyban versben és történetekben, Ref. Prof. Budai Esaiás tudós levelezésre, ref. consil. Pető úr Budán oskolák és oskolai könyvek rendiben, T. P. Kács István Pesten a széptudományokban, Prof. Németh László Győrben a széptudományokban, Nagy Sámuel Jenában, tudós levelezésben, gr. Bethlen László úr versre és folyó beszédre, b. Nálíci István úr versre, gr. Dessewffy József úr versre s folyó beszédre, b. Prónay Sándor a magyar történetre és literatúrára, oberster Borsos Csikban tudós levelezésre, Diószegi Zsigmond Pelében fordításra utazások rendiben, Bonavita Blasy csik-somlyói regens, régiségre, tudós levelezésre, Koppriza Ferenc kamaraispán Parajdon régiségekre, tudós levelezésre, Lukácsi László Udvarhelyszéken kivált utazások fordítására, Teutsch János brassai ev. ref. Prof. tudós levelezésre, történetekre, Pápai István, szepeni

közlők azon különbséggel, hogy a mely neveket a Társaság munkás tagjai névsorában elősoroltam, azokat az általános jegyzékben¹⁾ nem ismétlem.

ref. pap fordításokban, Seelman Károly requisitor és sen. K.-Fehérváron szép fordításokban, Szendrei Dávid gálfalvi ref. pap fordításokban, ifj. dr. Pataki termésvizsgálásában, Prof. Miller és Tertina N.-Váradon minden szép tudományokban, ref. Prof. Hari Péter Szigeten tudós levelezésre, Prof. Schedius Lajos és Mérei Sándor Pesten a széptudományokban, Mészáros Ignác ugyanott a szépfordításokban, Mindszenti Sámuel és Prof. Varga Márton Komáromban szépfordításokban, Ocsowszky Pál Bécsben tudós levelezésben.

VI. Helybeliek. Gr. Teleki Mihály, helybeli előlő, gr. Haller Zsigmond, tisz. Cserei József plebános az egész literatúrában, Prof. Antal János hasonlóképen, Dr. Kovács József és Dr. Horváth a termésvizsgálásban, gr. Tol-dalagi László, Sala Mihály, Szentpáli Elek — a directioban, Prof. Zilahy Sámuel hasonlóképen, Prof. Csernaton Sámuel vice-secretárius, Prof. Dózsa a törvényes dolgokban, az ABC-éjében mindeniknek kíván szolgálni. Aranka, exdirector. A kormányzó által sajátkezűleg ez van rá írva: *Servit pro notitia.* (Levéltári jegye nincs. Ez a kormányzó elnöki levéltárába való, csak ide került.)

¹⁾ A Magyar Társaság tagjainak nevei. Abel Károly, Almási József de Ladány et Török-Szent-Miklós, Miskolc, Almási Pál, exc. Angyán János, debreceni diák, Aranka Dániel és Ferenc, B. Bánfi Klára, öz. gr. Bethlen Lászlóné, Bacsinszki András excell. munkácsi püspök, Basa István prof., Batthány József exc. erdélyi püspök, gr. Béli Vencel, Benkő József kőpeczi pap, Benkő Mihály enyedi professor, Berzenczei János, Berzenczei Pál, debr. distr. tábla bírja, Bethlen Dániel gr., Bethlen Imre gr., Bethlen Karolina öz. gr. Bethlen Sándorné, Bethlen Krisztina öz. gr. Kendefi Elekné, Bethlen Pál gr. exc., Bethlen Zsuzsána gr. Teleki Domokosné, Bethlen János gr., Biró Gábor Csik-Madara-szon, Biró Sándor, Bodola, enyedi prof., Bodor Pál, Boér Sándor, Borosnyai L. Simon, Bölöni Sámuel, agens, Brunswick Gab. concip., Burján Mihály kanonok, Csató Mihály, Csató cons. Szigeten, Cseh Ferenc, szentkatolnai, Szatmármegyei II. alispán N.-Váradon, Cserei Farkas ifj. Krasznán, Cserei Farkas gub. secr. Cserei Imre szebeni pleb., Csernaton Ferenc, itélőmester, Czina János Rév-Komárom főbírája, Cziráki gr. Budán, Csizi István főstrázsamaster, Tokajban, D'Andoj Dávid Imre, Darvas Lőrinc, cons. Budán, Demény Antal pesti univers. prof., Dési Gábor, Dienes Sámuel agens, Domokos Antal b. kapitány, Dundas minorita praesidens Miskolcon, Eder Károly, Seeben, Elek Márton, meleg-földvári pap, Eszterházi János gr. exc., Etienne, prof. Egy árva, Ferenczi András marosvásárhelyi plebános, Fikler Ferenc, Földváry Deuzsiána, gr. Teleki Mihályné, Fronius cons. brassói bíró, Gáti István, szigeti ref. prof., Gáspár Pál, szentpáli szatmármegyei főjegyző, Gombási István, Gräser Dávid, sárosi pap, Gyárfás Elek, Gyulai Elek, brassói adj. commissarius, Gyujtó Sándor, v. isp., Görög Demeter Bécsben, gr. Haller Antal, ifj. Pesten, Havtani István, Várad-Olaszi, Harkányi, tordai pap, Henter Antal báró, Herepei, enyedi prof., Herepei szász-városi pap, Horányi Elek piarista Pesten, Horváth Zsigmond Pesten, Ibrányi Farkas és János, Imreh Domokos, Josinczi Sándor báró, Izekuc, szebeni patik. Kármán, Kasza András, Kazinczy Ferenc, Keglevich György gr., Kemény Simon b. exc., Kendefi János gr., Kendefi Ráchel gr. öz. gr. Bethlen Gergelyné, Kenderesi Mihály, gub. secr., Keszthelyi László piarista rector Kolozsvárott, Kis István, budai könyvkötő, Kommt, Koppi p. piar. prof. Pesten, Kozma Ferenc, Kövér Sándor pataki juris profess. Lakatos p. prof. Mártonfi József cons. és püspök, Mátyus István és Máté mindkető dr. Major István senyei, Méhes György, kolozsv. prof., Mihácz Ádám, Rév-Komáromban, Miklós István, Mikola István, rév-komáromi volt rector, Molnár Borbála Sáros-Ujhelyen, Molnár János, Mózsas László főstrázsamaster, Musnai József, Müller cons. Zalatnán, Nagy Mi-

Az első jegyzék 77 munkás, az utolsó 201 résztvevő tagot tüntet fel, azon megkülönböztetéssel, hogy utóbbiban 25 egyén, mint munkás tag már az elsőben is megemlíttetett, s ezért az összegből e szám levonandó. De ez így is oly szép szám, hogy ha mindenik fizette volna a felavatási 5 r. frtot, vagy könyvvél, régi pénzzel, kézírással ajánlta volna be magát, bizonyára tekintélyes évi jövedelem és nagy könyv- és kézírattár gyűlt volna össze. De e nevek közt sok olyan van, a kî tiszteletből hivatott meg a Társaság kebelébe, elfogadta, némely fizetett is egyszer-másszor vagy küldött be felavattatásául valamely adományt; de hogy akkora szám rendes tag lett volna, s ennyivel kellett volna a Társaságnak mégis megszűnni, alig lehetséges. Azt hiszem, e szép kettős névsor fen volt a levéltárban, de nem az életben; ezért volt oly csekély a vagyoni erő és tudományos munkásság eredménye. A miről azonban szólni későbbre tartozik.

JAKAB ELEK.